

Взаимообусловеността и взаимовръзката между идейно-естетическите и литературно-художественни ценности на различните епохи налагат необходимостта неестранно да бъдат изучени и творчески използвани завоеванията на предходните поколения. Да се види при какви условия са се появили един или други постижения на националната творческа мисъл, от какви потребности са били изникнали, какво въздействие са оказали за разширяване кръгозора, за насочване по правилен път търсенията на ума, възнененията на сърцето на тогавашните хора, несъмнено се явява първостепенна задача на нашата съвременност. Това се явява толкова по-необходимо за онези завоевания, появили се в преходни епохи, когато са се трусили дълбокият към нов живот, когато духовните сили на народа са били особено напрегнати, за да се извоюва и утвърди правото за свободно национално съществуване и развитие. Такава епоха несъмнено представлява и Българското възраждане. В онова време на политическо робство и духовен мрак, когато българската националност е била поставена на големи изпитания, малобройната ни интелигенция е трябвало да напруга до есен предел интелектуалните си и нравствени сили, за да даде явна насока на пробуждащата се творческа енергия на българина, да заложи здрави основи на формиращата се народниостна литература и култура. Да се издирят и съберат книжовното наследство на тези първи пионери на културната ни нива, неестранно да се изучат и осветли, та да може то наистина да стане опора за по-нататъшното развитие на научно-теоретическата литературно-художествена мисъл, несъмнено представлява едно от задълженията на днешното марксистско-ленинско литературознание. Мисълта на Белински — за да се разбере настоящето и предугади бъдещето, трябва да се изучи миналото, мисъл, припомняна настойчиво от мнозина хора на творческите дирения, не трябва да се забравя и от днешните поколения.

Не може да се отрече, че в условията на народнодемократическа България биха предприети редица инициативи в това отношение. Но направеното очевидно не задоволява потребностите, не отговаря на обективните възможности за използване на наследството във всичките му области, особено що се касае до наследството от епохата на Възраждането. С някои изключения ние все още нямаме пъл-

ни или по-цялостни издания на онова, което са ни оставили възрожденските книжовници, писатели, поети, издания, подготвени според изискванията на съвременната археографска наука. Затова и починал да бъде издадено книжовното наследство на Нешо Бончев, един от онези български възрожденци, които слагаха дълбоки бразди в историко-литературния процес, не може да не бъде приветстван и оценен по достойнство. Хубаво е, че с подготовката на това издание се е зает такъв добър познавач на възрожденската литература, какъвто е Петър Динсков, проявяващ отдавна специални интереси към творчеството на Н. Бончев.

Излязлото през миналата 1962 година томче, онадсложено „Нешо Бончев, литературна критика и публицистика“, представя възрожденския книжовник за пръв път по-цялостно, включва повече работи, излезли от неговото перо, дава ни възможност да узнаем повече неща за писателя, да почувствуваме по-непосредствено неговата богата творческа индивидуалност. В сравнение с първото издание, направено през 1942 г. от съгражданина на Бончев Недьо Горинюв, тук, в новото издание, са изпуснати фолклорните материали, събрани и публикувани от възрожденския деец, а са включени 28 писма от богатата му кореспонденция и статията му за книгата на Ф. Каниц „Придунавска България“. Трябва да се съжалява, че и сегашното ново издание не изчерпва литературното наследство на Н. Бончев, не включва всичко, което ни е оставил като архивен материал или разпръснато из периодичния печат. Сам Динсков отбелязва: „Поместените материали не изчерпват литературното наследство на Нешо Бончев. Преди всичко все още не са издирени всички негови печатани творби, особено в руския печат, за сътрудничеството му в който има категорични сведения (напр. през 1876г. в „Русские ведомости“ и „Одесский вестник“). Тук не се включват и преводите на „Разбойници“ и „Тарас Булба“ и някои негови незавършени статии, повествователни творби, преводи и т. н., които се намират в архива му“ (стр. 235—236). Не се съобщават причините за неключването на споменатите материали. Но от каквото естество и да бъдат съображенията една ли биха оправдали една такава непълнота. Изданието несъмнено би изпълнило много по-добре и цялостно своето предназначение, ако в него човек би намерил всичко излязло от перото на Нешо Бончев. И без това книжовното му наследство е ограничено по обем и понякога ние трябва да съдим за

¹ Нешо Бончев, литературна критика и публицистика, под редакцията на Петър Динсков, изд. Български писател, 1962.

известни неща само въз основа на отделни частични загатвания, на единични лаконични сведения. Затова с толкова по-голям интерес читателят, пък и изследвачът на онази епоха, би посрещнал всяка нова статия, по-дребни откъси, писма, бележки и др., оставени от възрожденеца-патриот. Ако за писателите с по-богат и разностранно дело изпускането на някои откъси, статии и т. н. не се оказва от значение за общата характеристика на твореца, то при нашия случай това се чувствава особено остро. Колкото някои материали и откъслечни бележки да ни се виждат незначителни на пръв поглед, включени в общото, те несъмнено биха уплътнили нашата представа за едни или други страни от дейността на писателя. Би било оправдано в такова едно издание, което очевидно не е предназначено само за обикновения читател, да бъдат дадени поне някои откъси от преводите, за да се види как преди цяло столетие българските възрожденци са чувствували, възприемали и тълкували такива шедьоври от световната литература, като „Разбойници“ на Шилер или „Тарас Булба“ на Гогол. Очевидно съвсем не случайно школуваният лиратор се е спрял на тези именно творби. И ако вече самият подбор ни подсказва за някои страни от идейно-естетическия свят на преводача, то колко повече може да се научи и почувствува в тази насока, ако читателят види непосредствено средствата, формите, похвалите, чрез които е предадено на български съдържанието на класическите произведения, как са схванати патосът, героиката на художественото повествование, какво звучене им е дадено и т. н.

Целесъобразността на подобни изисквания за по-пълно представяне наследството на възрожденския писател се потвърждава и от онези извънредно ценни данни, които откриваме в публикуваните писма. Какъв неоценим материал за характеристиката на Бончевата личност, за патриотично-правствените му терзания, за целия му душевен мир! Топлота и сърдечност, непритворна любов и нежност лъхат от писмата до майка му и сестра му! Със затрогваща грижовност и разбиране съветва сестра си какво и как да четете, от где да започнете, та да извлечете от четенето реална полза. „Чети първо тия, дето ги по-разбираш, па после други. Малко чети, но хубаво да проумяваш, що четеш. То ще после лесно да ти бъде“ (стр. 192). От богатата преписка на Бончев с неизменния му приятел и другар Марин Дринов, публикувана от Динеков още през 1937 г. (СПБАН, кн. 56), тук е дадена само една част. Но колко красноречиво говори тя за интересите на двамата книжовници-патриоти, за склонности и стремежи, за

психологическо състояние на Бончевата личност — раздирана от вътрешни терзания, не намерила опора във възвишените си пориви, сили да осъществи интимните си граждански и творчески блянове, сменена без време от неумолима болест. На упреците на приятеля си, че се е изоставил и не работи на книжовното поприще, Бончев отговаря, че условията, при които живеел, го потискали, приспили силите му. Околната индиферентност тласкала и него към пасивност, патриотичният му дух сякаш отпадал. Колко показателна е изповедта в писмото му от 23. I. 1870 г., когато ще трябва да търсим обяснение защо широко школуваният книжовник дълго време стои настрана от литературния живот. Още две години по-рано Бончев споделя тревогите си от обзелото го бездействие и угнетение вследствие на убийствените жизнени условия. „Пишеш ми, че сме паднали и заборавиле своята цел. Не сме паднали, ами щем да паднем, защото сме откъснати от убийствени условия. Добро е, кога човек има възможност да употреби своите сили за общото добро, но ако не може, то що да прави“ (писмо от 12. II. 1868). Все от писмата до Дринов ние узнаваме за литературните занимания на критика, за отношението му към някои български писатели, за сващанията му по редица обществени и книжовни въпроси. С каква компетентност прави критическите си бележки за Дриновото съчинение „Поглед върху произхождането на българския народ и началото на българската история“ (1869), с каква преизност анализира езика му. „Тука в Москва аз пръв ти прочетох книгата. Погледът ти е верен и разумен и ти щеш след време да си изработиш самобитен поглед на българските дела. Тоя самобитен поглед и сега проглежда в твойто дело. Види ся, че ти критически приймаш чуждите мнения“ (писмо от 30. V. 1869). При вестта за Априлското въстание съзнанието, че неговите съграждани са развели знамето на свободата, а той е принуден да бездействува, го измъчва още повече. „И възгря радостно душа моя. Защо не снайде сега болест — мислих си много пъти. Народът с радост взима оръжието. Всеки припка да помагá, а ние лежим. И посрамиха се най-паче мудрите, които първи трябваше да излязат во сретение жениху.“ (писмо от 19. V. 1876). Колко непълни биха били нашите знания за Нешо Бончев, ако не разполагахме с тия писма-изповеди, колко ограничено бихме съдили за кръга на неговите интереси, за неговите национално-патриотични терзания! Затова и благодарността ни към редактора на изданието е толкова по-голяма, че с включването на тези извънредно ценни

материали ни е дал възможност да се споделим по-непосредствено и цялостно с Бончевата личност.

Мнозина от възрожденските дейци извикват нашето възхищение колкото с патристично-книжовната си дейност, не по-малко и с поведението си като високоправствени личности. Образът на такива хора се откроява в не по-малка степен и от документи, които не са били предназначени за печат — писма, дневници, спомени, откъслечни бележки и т. н. Това налага с още по-голяма категоричност да бъдат издирени, проучени и издадени подобни ръкописни материали, за да се разкрият в цялата пълнота, рельефност и величие фигурите на онези, които заложили основите на националната ни книжнина, литература, критика, публицистика. Оправдано би било обнародването по различни поводи и в различни издания подобни материали да бъдат събрани и издадени заедно, което извънредно ще улесни и читателите и изследвачите в усилията им да опознаят по-всестранно и цялостно делото на големите творчески личности.

В разглежданото издание, както и в онова на Н. Горинов, е включена критическата статия за книгата на Васил Чолаков „Български народен сборник“, която статия излиза без подпис на страниците на „Периодическо списание“ 1872, кн. 5-6. Сам Диневков отбелязва, че има „основание да се съмняваме в Бончовото авторство на тази статия“ и е склонен да приеме В. Д. Стоянов — деловодителя на Книжовното дружество, за неин автор. Макар статията сама по себе си да е твърде интересна и показателна за автора й, за неговите схващания по редица въпроси на народното творчество, както и за литературно-естетическите му позиции, нейното включване, макар и като „приложение“ към книжовното наследство на Нешо Бончев ни се струва неоправдано. Въпреки че у някои все още съществуват съмнения за авторството на статията, съмненията най-вече са дали е на В. Дрumeв или на В. Д. Стоянов. Всичко обаче говори, че тя не е излязла от перото на Н. Бончев. Очевидно автор на въпросната статия е В. Дрumeв. И от начина, по който е анализиран Чолаковият сборник с народни песни, и по композицията на самата статия, по тона и езика на изложението, по характера и формата на съжденията и преценките — всичко ни отвежда към Дрumeв. Освен това имаме и изричното признание на автора на „Непознатата фамилия“, че неподписаните статии в критическия отдел на „Периодическо списание“ са негови (вж. Сборник Климент Търновски — Васил Дрumeв, за 25-годишнината от смъртта му, 1927, стр. 3).

Ако съпоставим тази статия с други критически работи на Дрumeв, веднага изпъква тяхната близост и по същността на поставените проблеми, и по формата на изложението.

Втората част от статията „Класичните европейски писатели на български език и ползата от изучаването на съчиненията им“, където се говори за живота и творчеството на Гогол, в изданието е дадена отделно, като самостоятелно обособена статия, макар тя да се явява естествено продължение на първата част — завършваща с думите: „Но защото името на Гогол пръв път се явява в нашата книжнина и не е познато начитащите българци, нека ни бъде позволено да кажем за него няколко думи във втората половина на статията ни“ (стр. 157). Поместването на рецензията за книгата на Ф. Каниц „Придунавска България“, обнародвана за пръв път от Диневков в СпБАН, 1942, кн. 63, ни дава възможност да узнаем за други страни от интересите и школовката на Нешо Бончев. Тя свидетелства за широките му познания и по въпросите на общата история, за схващанията му относно ролята на Русия в решаване „съдбата на Европейския изток“, за будното му патристично чувство, готов да реагира всякога щом се изкориства правдата за неговия народ. Запознал се с книгата на унгарския учен чрез руския й превод, Бончев се изказва твърде критично за автора, комуто недостигало „нито наблюдателност, нито сериозност, нито уседчивост за такъв труд“, представил в невярна светлина „нравите и обичаите на българите“, изопачил истината за българските земи. Нашият патриот не може да се примири с възторженото отношение на автора на книгата към турското правителство, към небезизвестния Мидхад паша — славословен често от Ф. Каниц в историко-географското му описание. Тази статия е показателна и за схващанията на Бончев по отношение етнографията и фолклора като източници и аргументи за социално-битовата характеристика на народа.

Останалите статии, с изключение обширната рецензия за сп. „Читалище“, извънредно ценна с изказаните в нея литературно-критически съждения, засягат главно учебно-педагогически и общокултурни въпроси. Всички са писани между 1870—1873 година. Затова и интересът ни към онова, което Бончев пише по-късно, по време на Априлското въстание и Освобождението, колкото и да е малко и фрагментарно, е особено голям. Въпреки и изнурен от туберкулозата, вестта за събитията в родината сякаш раздвижват последните сили и от талантливото перо излизат последните му писа-

ния в защита на българския народ, за да бъде скоро без време и завинаги прекършено. В едно от последните писма до приятеля си Дринов, писано няколко дена след обявяването на Освободителната руско-турска война, прикованият на легло патриот изповядва: „Събитията пак възприяха свойт високи тон. Вам ви нищо, но на болните тия работи силно действуват. Косите ни настръхнаха. Голямо бреме взима Русия на рамената си. Ще ли го донесе до мястото, до предела? Неволно ми дохождат на ум думите на Хомякова: „О, недостойния призвания! Ты призвана“. Надежда и страх ни смути душите. Но да благослови господ шествието й! На тя господи уповахомъ, да не постыдиши ны. Много си добре сторил, че си се обещал да идеш, кога трябва. Ако и да не бяха те поканили, трябваше да дириш средство да си там, понеже шат хора знаещи да се поискат. Но то не ще скоро да бъде, ти се лесно не взима оная земя; не ли видиш с каква ярост и отчаяние се ополчиха нечистивите на бран? Да будет воля господня!“ (писмо от 25. IV. 1877). Неизмерима е мъката, дълбоки са терзанията, които изпитва чувствителното патриотично сърце пред мисълта, че е обречен на бездействие, когато започва да се осъществява онова, към което така искрено се е стремил.

При обнародване на произведения и архивни материали от епохата на Възраждането винаги изпъква въпросът за езика и правописа, на който следва те да бъдат издадени. И в случая с Нешо Бончев редакторът е имал да се справи с немалко трудности в това отношение. В съгласие със съвременната историографска практика Диневков се е старал да нормализира правописа, като запази своеобразието на езика на автора, особеностите на тогавашната реч. Поради твърде голямата непоследователност при употребата на езикови форми и фонетични знаци, не винаги може да се разграничи къде се касае за езикова особеност, къде за правописен белег. Когато за пръв път във в. „Македония“ (1870) бива обнародвана Бончевата статия „Разсъждения“, редакторът на вестника П. Р. Славейков, в специална статия пише: „Читателите ни виждат в тази статия още една нова система на правописание, за което ний не казваме, че е крива или съвсем безосновна, но възползуваме се от случая да кажем, че е време вече да ся премисли и у нас за въвеждането на едно общо правописание, защото работата взе да става много разбъркана. Нашите учени трябва за сега поне да се откажат от онези изхитрувани и своеволни системи на правописание, които могат да пристигнат до безбройни начини. . .“ Затова ние

още по-добре разбираме основателността на признанието, което Диневков споделя: „Не бе възможно да се внесе пълна последователност в езика и правописа на Бончев, където са отразени не само схващанията на самия Бончев, но и разбиранията на редакторите на вестниците и списанията, където той е печатал своите статии. За да се постигне единство, би трябвало да се извършат предварителни езикови проучвания, каквито за сега не са направени“ (стр. 236). Ето още едно потвърждение на необходимостта от потясно сътрудничество между езиковеди и литературоведи при издаване на съчинения от по-отдалечени времена. В епохата на Възраждането литературният език е в процес на формиране, езиковите и правописни спорове се водят с рядка непримиримост, а това несъмнено затруднява да се въведе пълно единство в езиково и правописно отношение при издаване на произведения от онова време. Все пак необходимите проучвания и съвместни усилия биха помогнали да бъдат установени поне някои ръководни принципи.

Изданието, подготвено от П. Диневков, е снабдено с подробни обяснителни и библиографски бележки, както и с един историко-литературен очерк за живота и делото на Нешо Бончев. Извършената от редактора научно-изследователска работа несъмнено улеснява широкия кръг читатели, а от друга страна, дава възможност изданието да бъде използвано и от специалиста, от изследвача на възрожденската литература. И тук е проявен усет за мярка, дадени са в сбита форма най-необходимите биографски сведения за лицата, библиографски данни за съчиненията, исторически справки за събития и т. н., срещани в отделните статии и материали. Някъде бележките вземат характер на коментар, другаде съдържат оценъчни елементи за едно или друго съждение, изказано от писателя.

Правилно е постъпил редакторът, като е придружил изданието с един по-цялостен очерк за Нешо Бончев. Това се е налагало и поради обстоятелството, че първото издание на Н. Горинов започва с встъпителна статия от Б. Йоцов, където възрожденският критик е даден в невярна светлина, в буржоазно-идеалистичен дух са разгледани неговите литературно-естетически възгледи, представен е като застъпник на теорията за „чистото изкуство“. От позициите на съвременната марксистическа литературна наука Диневков очертава гражданския и литературен образ на Бончев, проследява неговото формиране като човек и писател, обобщено характеризира книжовната му дейност. Цялостното оформяне на Бончев

авторът поставя на фона на тогавашната наша и руска действителност — където той прекарва близо двадесет години. Започналите културно-просветен подем у нас по средата на века, разкрепостяването на националната духовна енергия, намерила израз в множество книжовни прояви, засилилото се общуване с руската прогресивна общественост и реалистична литература са онези реални фактори, които оказват неотразимо въздействие и върху формирането на бъдещия книжовник и просветен деец. Като използва материали от различно естество — спомени от съвременници на Бончев, негови писма и статии, Диневков ни разкрива черти от характера и психиката на тази благородна и противоречива личност, проявила отрано качества на рядка надареност и остра прозорливост, без да успее по-късно да оползотвори цялостно и изчерпателно природното си дарование, всеотдайната си школовка. Когато човек чете писмата на Н. Бончев, чувствава трагизма на този темпераментен патриот, който на моменти иска да лети с крилата на орел, а не може да преодолее нерешителността на духа, инертността на обстановката, гнетта от физическите страдания, убиващи всеки порив, потискащи сили и воля. Една твърде своеобразна психика, твърде противоречиви изживявания и чувства, сякаш живее под кошмара на една болезненост, загдето не му достигат сили и смелост да реализира най-съкровениите си възжелания. Дълго време надареният книжовник не може да надмогне пасивността и да оползотвори натрупаните знания и опит. Едва през 1870 г., не можейки повече да устои на терзанията на будната си патристично-хуманистична съвест, на настоячивите напомняния и подканяния от страна на приятеля си М. Дринов за дълг пред отечеството, Бончев се залавя за перото и само за няколко години успява да се утвърди като книжовник със своя физиономия, със свой поглед по въпросите на националната просвета и литература, да се изяви като темпераментен полемист и ерудиран литератор. Написаните за кратко време статии раздвижват духовете, повдигат спорове, недоволства и одобрения. Но зла орисия преследва издарения писател, у когото отрицателната енергия тежърва ще трябва да даде обилни плодове. Спохожда го неумолима болест, която отново го обрича на творческо бездействие — сега вече придружено с неимоверно големи страдания и душевни терзания. И несъмнено това своеобразие в житейската му съдба, в цялата му душевност се отразява върху поведението и активността на гражданина и писателя — неща, които се оказват от особено значение при

характеристиката на личността и делото на Н. Бончев.

И в училищно-педагогическите, и в литературно-критическите си статии, въпреки някои либерално-просветителски схващания и илюзии, Н. Бончев проявява верни разбириания по общата насока на книжовния живот от онова време, изказва правдиви догадки за обусловеността на духовните интереси от обществено-икономическите условия, за същността на домогванията на западния капитализъм спрямо българските земи и т. н. Облѣхан и от идеите на позитивизма, Бончев искрено върва във всемогъщата сила на науката и просветата, препоръчва наред с хуманитарните дисциплини да се преподават и естествените науки в училищата. Но за разлика от революционните демократи той смята, че дори и в условията на турското владичество националната книжнина и просвета могат да се развиват и процъфтяват. Тук и в някои други случаи се проявяват консервативните черти на неговия мироглед, останал в плен на илюзиите, свойствени на еволюционното просветителство, както и на редица идеалистични концепции.

С умението на рутиниран литературен историк са разглеждани литературните статии на Нешо Бончев, характеризирани са неговите критически възгледи. „Голямата възискателност, високите естетически идеал, горещата борба срещу посредствеността, бездарността и невежеството, пределната искреност и честност в оценките отличават и литературните статии на Нешо Бончев“ — пише с основание Диневков. Дълбокото сродяване с големите завоевания на руската литература, както и с някои от теоретико-естетическите принципи на Белински, запознаването с отделни европейски писатели от различни епохи, обуславят и високите критерии на Бончев при характеристика и оценка на младата ни литература, непримиримостта му към всичко, което не се оказва на висотата на схващанията му, формирани на основата на световната реалистично-демократическа художествена и критическа мисъл. Във високите си изисквания обаче той не винаги успява да спазва необходимия конкретно-исторически подход, което понякога довежда до твърде песимистични изводи за състоянието на тогавашната наша литература, както и за възможностите и заслугите на някои съвременни писатели, в преценка на техните произведения. С основание авторът на очерка пише, че „идеите на Бончев са ясни, целеструмени, гледащи смело в бъдещето“. Едва ли обаче може да се твърди, че „Бончев съхранява високите си идеи с конкретната обществена обстановка, разсъждава трезво и реалистично,

вижда съвършено ясно практическите средства и пътища за осъществяването на своя културен идеал“ (стр. 32). Във високия си идеал да види час по-скоро родината си изравнена с другите културни народи, литературата ни на висотата на европейската, Бончев наистина проявява максимализъм — както е казано в очерка. Известно е, че когато се формира една млада литература, появяват се и творби, които, без да притежават високи художествени качества, изграждат определена роля в момента. Не случайно Белински нашироко говори за такъв род литература и задължение на критиката е да схване нейното значение и я оцени по достойнство. „В областта на литературата има произведения, които по своето вътрешно достойнство не принадлежат към изкуството, но не по-малко бележат епоха в литературното и дори в общественото формиране на народа“ (Полн. собр. соч. 1953, т. III, стр. 310). Какъв такъв род литература великият критик причислява произведенията на Карамзин, Фонвизин, Кантемир, Сумарков и др. Той се стреми да вникне в закономерностите на историко-литературния процес, да разглежда явленията в тяхната взаимовръзка, да оценява историческото място и значение на произведенията, които оставят диря в общото развитие и без да са притежавали никакви по-особени художествени качества. У автора на „Литературни мечтания“ намират пълно съчетание проникателният критик и далновидният историк, строгият съдник с обективния изследвач на литературното развитие — каквито качества не успява да прояви Н. Бончев, тъй и други литературни критици от онова време. Разбира се, не става дума тук да сравняваме Бончев с Белински, нито тъй да виним нашия критик за проявени схващания и тенденции — изглежда неизбежни при тогавашните условия, обусловени от високия идеал, подхранващ критическата дейност на българските възрожденци. В законното си преклонение пред прозренията на ума, твърдостта на волята, далновидността на духа у възрожденските дейци, не трябва да отбягваме да видим и онова, което те по редица обективни и субективни причини и предпоставки не са успели да постигнат или преодолеят. Ако човек се пренесе в онези епоха, по-лесно ще си обясни много черти и страни от критическата им дейност. Тласкани от чисто патриотични съображения и идейни подбуди, надарени с неспокоен темперамент и своеобразна душевност, те са искали да видят по-скоро реализирани в живота големите културно-исторически, художествено-естетически, правствено-политически идеали — дали съдържание и смисъл на цялото им съществуване.

Цялостното и задълбочено проучване на литературно-критическите възгледи и позиции на Н. Бончев не може да не ни доведе до извода, че въпреки всичката им здрава теоретико-естетическа принципност и реалистична насоченост, той не успява да застане изцяло на равнището на материалистическата революционно-демократическа наука за художественото творчество. Неоспорим факт е, че Бончев възприема много от естетическата система на Белински, той обаче не успява да прозре същността на някои от принципите, издигнати от великия критик и развити по-късно от неговите следовници, особено що се касае до социално-оценъчната, идейно-революционизираща роля на литературата. Отделните възрожденски книжовници и писатели възприемат едни или други принципи от революционно-демократическата реалистична естетика, асимилират ги в един или друг аспект, в зависимост от идейно-политическите позиции на които стоят, в зависимост от обществената им активност, от участието им в национално-освободителната борба. Оттук и по-своеобразният патос във високите изисквания на Н. Бончев и тези на Каравелов и Ботев например. И тримата критици несъмнено следват принципите на Белински, когато говорят например за необходимостта българският читател да се сроди с онези произведения от световната литература, които принасят полза, но съдържанието, което влага всеки един от тях в понятието полза, не е тъждествено. Не случайно Ботев така ясно заявява, че в онези момент дори и такива гениални произведения като „Фауст“ се явяват нецелесъобразни, ненужни „сега за сега“ на българския народ. Разбира се, за да бъде посочено цялото онова своеобразие в литературно-критическото и естетическо кредо на Н. Бончев, да бъдат разкрити всички онези нюанси, които вземат литературно-критическите му възгледи в сравнение с подобни принципи, застъпвани от други писатели-критици в онова време, е необходимо да бъде написана специална обстойна студия. В интересния и написан с разбирание очерк Диеков е спазил мащабите при определяне историческата значимост на книжовната дейност на Нешо Бончев, неговата роля за поставяне формиращата се национална литература и култура на здрави реалистични народностни принципи. По такъв начин новото издание на съчиненията на възрожденския книжовник ще помогне по-непосредствено на днешните поколения да се запознаят с личността и делото на един възторжен деец за пълноценна национална литература и култура.